

Затаврований Південь: від Геродота до декомунізації

МИКОЛА ГОМАНЮК

2013 року на вулицях Херсона з'явилися білборди «Херсон — столиця Таврії». Великого суспільного резонансу вони не викликали: декілька статей у медіях та коментарі у соціальних мережах, які хутко зійшли нанівець. Цей сумнівний слоган не спровокував ані хвиль критики, ані схвалення. Навіть у Сімферополі або Мелітополі — сусідніх містах, які могли би претендувати на цей «титл». Отже, перемістилася сама Таврія?

Фізичні кордони Таврії як українського історико-географічного чи етнографічного регіону всі науковці визначають приблизно однаково. Зокрема, у словнику топонімів УРСР (1973) зазначено:

Тавріда (Тавріка, Таврія) — антична назва Кримського п-ова, а в XIX ст. на початку XX ст. і прилеглих до нього з Пн. районів, що входили до Таврійської губернії. Назва від кіммерійських племен таврів, що населяли в минулому передгірні і гірські райони Криму.

Топонім «Таврія» має грецьке походження, і його вперше згадано у Геродота. Первісно цією назвою позначали частину Кримського півострова або весь Крим. Історик Олег Волобуєв, автор статті «Таврика» у Радянській історичній енциклопедії (1973), писав:

За Геродотом, північний кордон Таврики проходив по лінії сучасних Євпаторії — Сімферополя — Феодосії, тобто Таврика охоплювала всі три краї Кримських гір. Пізніше, за свідченням Страбона та Плінія Старшого, відбулося скорочення території Таврики. На термін «Таврика» натрапляємо і в середньовічних джерелах, де він позначає радше суто географічне, ніж етногеографічне поняття; він зник із утворенням Кримського ханства й утвердженням турків у південно-західному Криму та на узбережжі.

Усталені кордони Таврії починають трансформуватися тоді, коли йдеться про її соціальну перцепцію та регіональні ідентичності. Цим речам властива мінливість, варіативність та висока чутливість до соціально-політичного контексту. Переміщення кордонів та центрів Таврії подекуди спричиняли глибинні, невидимі культурні пласти.

«Вихід» Таврії за «ворота Тавриди» (Микола Янко), тобто за межі Кримського півострова, розпочався від завоювання Північного Причорномор'я, яке здій-

Світлина Управління естетики та зовнішньої реклами Херсонського міськвиконкому

Білборд «Херсон — столиця Таврії». Херсон, 2013

снила Російська імперія, і утворення у 1784 році Таврійської області. Окрім Криму-Тавриди, до неї входили Дніпровський та Мелітопольський повіти — тобто вся територія Кримського ханства, що належала йому за умовами Константинопольської конвенції 1779 року, за винятком Кубані.

Згодом Таврійську область було реорганізовано в Таврійську губернію (1802–1921), що стала складовою частиною Української Народної Республіки (але без Криму) та УСРР. Частина губернії 1918 року входила до Таврійської округи Української Держави гетьмана Скоропадського, який намагався приєднати до неї і Крим (про це, зокрема, пише Олена Бойко у статті «Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918)»). Відтак історичне право використовувати топонім «Таврія» та його похідні закріпилося за чотирма регіонами України: АР Крим, Херсонською, Запорізькою та Миколаївською областями (хоча на неформальному рівні обмежень тут узагалі немає).

Дрейфування Таврії у північному напрямку і далі тривало. Внаслідок Указу Президії Верховної Ради СРСР від 11 вересня 1957 року «Про впорядкуван-

ня справи присвоєння імен державних та громадських діячів адміністративно-територіальним одиницям, населеним пунктам, підприємствам, установам, організаціям та іншим об'єктам» Херсонщину почала насичувати «таврійська» топоніміка. Відбувалося масове перейменування численних «ворошиловок», «будьонівок» та «хрущовок», названих іменами тоді ще живих державних діячів. Зокрема, у першу хвилю перейменувань 1958 року потрапила Хрущівка (колишня Хрестовоздвиженка) Калінінського району, що стала селом Таврійським. Це була найперша поява «таврійського» ойконіма на правому березі Дніпра. Того ж року друга хвиля призвела до перейменування села Щербинівка Новотроїцького району на село Тавричанка, а селища Тарасівської МТС — на селище Таврія (Скадовський район). Ішлося і про заміну громіздких назв на зразок «Селище 1-го відділення радгоспу "Городній велетень"». Усі ці перейменування відбулися завдяки рішенням керівництва області, а не «знизу», після клопотань від сільрад та райрад. Відтак 1983 року за клопотанням Новокаховських міському КПУ та міськвиконкому на території Херсонської області створено новий населений пункт — місто Таврійськ.

На перший погляд здається незрозумілим аномальний інтерес радянського керівництва до несистемної (не пов'язаної з назвою області) топоніміки. Та при пильнішому розгляді можна знайти виразний ідеологічний зміст, пов'язаний із глорифікацією останнього періоду Громадянської війни — знищення Російської армії генерала Врангеля. 99% тексту доволі великої статті «Северная Таврия» у Радянській історичній енциклопедії — це опис військової операції з розгрому Врангеля. «Насадження» топоніма «Таврія» в Херсонській області супроводжувало й фізичне увічнення Каховського плацдарму — встановлення пам'ятних знаків, створення постійних експозицій у музеях, встановлення пам'ятників Міхаїлу Фрунзе, Василію Блюхеру в Каховці і, нарешті, будівництво циклопічної «Легендарної тачанки» — квадриги, що стала символом перемоги у Північній Таврії. «А що у вас є вдома як пам'ять про Херсон, які сувеніри?» — «У мене є сувенір-тачанка — символ Херсонської області», — каже Андрій Гіренко, колишній перший секретар Херсонського обкому партії в інтерв'ю на сайті Херсонського земляцтва «Таврія» у Москві та Підмосков'ї.

В історичній літературі радянського періоду, присвяченій Громадянській війні, театр воєнних дій Червоної та Російської армії називають «Крим і Північна Таврія». А назву головного символу цієї події — тачанки — етимологічно пов'язують зі словом «тавричанка» — возом, який використовували у степовій зоні Півдня України. Як і про «тачанку-ростовчанку», про «тачанку-тавричанку» писали вірші й склали пісні. У газеті «Ленінський прапор» від 4 лютого 1968 року було опубліковано пісню «Тачанка-тавричанка» композитора Валерія Тюкавкіна на текст Миколи Братана, яка містила й такі рядки:

Через Таврію тачанка,
Наче вихор, проліта,
Гей, тачанка-каховчанка,
Наша слава золота.

Отже, натрапивши на назву «Північна Таврія», радянський громадянин мав згадати перемоги Червоної армії у Північній Таврії і зробити слушні висновки. Із часом означення «північна» відпало й залишилася сама «Таврія». Скажімо, вже 1926 року історик Ніколай Какурін, описуючи перебіг літньої кампанії Російської армії (наступ у Північній Таврії), зазначав, що Врангеля, якого «населення Таврії зустріло вороже», звернув увагу на Кубань. В опублікованих у 1970–1971 роках томах «Історії міст і сіл Української РСР», присвячених Запорізькій та Херсонській областям, уже багаторазово траплялося словосполучення «Таврія і Крим», де під Таврією малася на увазі північна частина регіону.

Про зв'язок таврійської топоніміки з Громадянською війною непрямо говорять і інші факти. У 1980-х роках у Херсоні розпочинається будівництво вели-

кого спального мікрорайону з назвою Таврійський. Першою його вулицею стала вул. Чонгарська (пізніше перейменована на вул. 49-ї Гвардійської дивізії). Ця назва також є комеморативною щодо Перекопсько-Чонгарської операції Червоної армії у 1920 році.

Згадуючи про увічнення розгрому Врангеля, важко не провести паралель із приєднанням Кримського ханства до Російської імперії у 1783 році. Тоді одним із перших кроків нових господарів у межах «грецького проекту» Єкатеріни II стало перейменування великих кримських міст та просування нової/старої «грецької» ойконіміки на набутих землях (про це детальніше можна прочитати в монографії Андрія Зоріна «Годуючи двоголового орла»). У роки радянської влади історія повторилася, і чергове приєднання вже білогвардійської Тавриди також дало початок топонімічним нововведенням, щоправда, з півстолітнім запізненням.

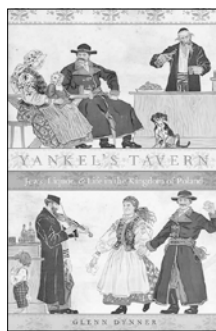
Чергова «таврїська» назва на Херсонщині з'явилася вже у незалежній Україні. У липні 1991 року мешканці західної частини села Гладківка Голопристанського району ухвалили рішення про відділення від Гладківки та створення нового села і, відповідно, сільради. Усі 452

учасників зібрання проголосували за те, щоб назвати нове село «Таврійським». У жовтні 1991 року рішення затвердила райрада, а в березні 1992 року — Херсонська облрада.

Очевидно, що саме у повоєнному СРСР було взято курс на «отаврювання» Херсонщини, яке планомірно реалізували і за Микити Хрущова, і за Леоніда Брежнєва аж до перебудови. Практично в усіх містах та інших населених пунктах «таврїські» назви дають магазинам, будинкам побуту, ресторанам, готелям, санаторіям тощо. До «таврїської» урбаноніміки можна додати Таврійські вулиці, провулки, проїзди, парки.

Схоже, що такі процеси відбувалися і в Запорізькій області, більша частина якої входила до складу Таврійської губернії. До 1991 року кількість «таврїських» ойконімів тут була така ж, як у Херсонській області. Наприклад, селище Новотавричеське Оріхівського району, село Тавричеське Приазовського району, село Таврія Токмацького району, селище Таврія Веселовського району, залізнична станція Тавричеськ-Вантажний у місті Васильівка.

У Миколаївській області ситуація особлива. Її частина — західний край Кін-

GLENN DYNNER
YANKEL'S TAVERN: JEWS, LIQUOR,
AND LIFE IN THE KINGDOM OF POLAND
—
New York: Oxford University Press, 2014

Головна ідея монографії Глена Динера — розмежувати суспільні стереотипи й сприйняття та наукові факти про минуле євреїв Східної Європи. Науковець обґрунтував причини того, чому євреї, мешкаючи у країнах Західної Європи, хоча переймали традиції титульних націй, стаючи французами або німцями, а в Східній Європі цього не ставалося. Це пояснювалося загрозливою для євреїв юридичною системою, соціальними бар'єрами, антисемітськими нападами і особливо стосувалося Російської імперії, на території якої діяла смуга осілості.

Назва книжки відсилає до твору польського письменника Адама Міцкевича «Пан Тадеуш», у якому виведено типовий образ єврейського власника корчми Янкеля. Науковець докладно розтлумачив для англомовного світу зміст поняття «корчма» у Східній Європі. Термін обіймав більше, ніж заклад для розпивання спиртних напоїв. Він був синтезом бару,

спиртного заводу, сільської крамниці, готелю, стайні, пошти і місцем проституції.

Динер розвінчав міт про єврейську експлуатацію, адже власниками корчм були не євреї, а магнати. Євреїв можна назвати співучасниками. Проте, з погляду єврейських релігійних лідерів, антиєврейські погроми доби Хмельниччини були карою за діяльність євреїв-корчмарів.

Терміном «accultured Jews» у книжці позначено євреїв, які, живучи серед місцевого населення, сприймали його традиції і пліч-о-пліч боролися інтереси. Динер навіть чимало прикладів того, як євреї підтримували польський національний рух 1830 і 1863 років, хоча польські повстанці й звинувачували євреїв у шпигунстві на користь Російської імперії.

Міт про єврейську тверезість поширювали магнати, які стверджували, ніби тверезі євреї-корчмарі якісніше обслуговують відвідувачів. Однак, проаналізувавши єврейські джерела, науковець дійшов висновку, що всі корчмарі вживали алкоголь, а хасиди навіть пиячили. Автор також спростував уявлення про непридатність євреїв до військової служби й аграрного сектору. Ці заняття не приносили вигоди, тому їхні діти поверталися до корчмарства.

Дослідник проаналізував з позицій мікроісторії десятки життєвих ситуацій і створив загальний образ єврея-корчмаря з усіма його плюсами та мінусами. Текст монографії насичено архівними матеріалами, цитатами, що ілюструють життя євреїв-орендарів і відтворюють контекст корчмарства в Царстві Польському.

Анна Кудінова, Юрій Кудінов

бурнської коси — свого часу входила до складу Таврійської губернії і тому по праву є «старою» Таврією. На Миколаївщині і в радянський час, і за незалежної України протиставляли таврійську (кінбурнську) та не-таврійську («материкову») частини. В Очаківському районі є два села з однаковою назвою Покровка. Одне з них розташовано на «материку», а друге на Кінбурнській косі. Аби їх розрізнити, на поштових відправленнях кінбурнську Покровку стали називати Покровка-Таврія. «Таврійська» топоніміка з'являється і в Дніпропетровській області (село Таврійське Нікопольського району). Окремі «язики» Таврії сягають Тельманівського району Донецької області (село Тавричеське) і навіть Луганської області (селище Тавричанське Кіровського міськвиконкому).

Цікаво, що в Крим за весь радянський період з'явився лише один «таврійський» ойконім. 18 травня 1948 року, у річницю депортації кримських татар, село Карт-Казак № 3 (Qart Qazaq) Красноперекопського району Кримської області перейменували на село Тавричеське. Це при тому, що після депортації кримських народів півострів значною мірою було «очищено» від середньовічної топоніміки, яка залишилася після потьомкінської хвилі перейменувань.

Черговий потужний поштовх поширенню в Україні «таврійської» ойконіміки дала минулорічна декомунікація. Це щонайменше парадоксально, адже перша хвиля «тавричеських/таврійських» перейменувань мала імперський, а друга — прихований комуністичний характер. Відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», що його Верховна Рада ухвалила 9 квітня 2015 року, у Запорізькій області за результатами громадських слухань було вирішено перейменувати райцентр Куйбишеве на селище Таврійське, село Кірове Оріхівського району — також на Таврійське, як і село Червоноармійське Якимівського району. Офіційний сайт Запорізької облдержадміністрації повідомляє:

При виборі нової назви свого населеного пункту жителі віддавали перевагу відновленню його історичної назви, а також пов'язаної з географічним розташуванням, першими поселенцями, назвами храму, або просто керуючись поетичністю та милозвучністю.

Ще два населенні пункти з назвою Таврійське з'явилося і на Херсон-

щині: 2016 року Таврійським стали село Кірове Білозерського району і селище Радянське Генічеського району. Тож нібито нейтральна топоніміка виявилася дуже зручною і для «комунізації», і для декомунізації.

Уся ця історія з аномальною популярністю «таврійської» ойконіміки у Запорізькій та Херсонській областях щонайменше дивна. Коментуючи перейменування частини села Гладківка на Таврійське, журналіст та історик Роман Кабачій писав, що

Світлина Олексій Давидов

Баскетбольний клуб вищої ліги Херсонського державного університету «Таврійська зірка», 2016

вони [селяни] вибрали не історичну назву Келигеї... а назву Таврійське. Я був страшно розчарований — буквально кілька років перед тим один з районів міста Нова Каховка також відділився і так само назвався Таврійськом, а по-друге, це те саме, що якесь село на Мазовші назвати Мазовецьке.

Так чи так, «таврійська» епопея не зупинилася після розпаду СРСР, і нині маємо вже практично доконане ототожнення всієї Херсонської області з Таврією. Цьому сприяли й об'єкти, що поєднують у собі «херсонське» з «таврійським». Варто вказати на первісну подібність гербів Таврійської губернії та міста Херсона від часу їх затвердження аж до геральдичної реформи 1856 року. На обох — православний хрест на візантійському двоголовому орлі. Відмінність лише в нюансах: «таврійський» орел тримає в лапах скіпетр та державу, а «херсонський» — гілку оливи й полум'я. Лише фахівці помічають такі деталі, тоді як звичайна людина вважатиме ці два герби за один і той самий.

У переліку символічних медіаторів важливе місце посідає князь Грігорій Потьомкін-Таврійський — фактичний засновник Херсона. Відколи 2003 року йому в місті було встановлено пам'ятник, молють у день весілля покладає до нього

квіти. Іменем Потьомкіна названо сквер та одну із центральних вулиць Херсона, у Свято-Катерининському соборі розташовано склеп фельдмаршала. Ще низка брендів області експлуатує його ім'я — ресторан, журнал, коньяк, готель. І в більшості випадків використовують написання «Потьомкін-Тавричеський».

Важливими є й релігійні медіатори. До заснованої 1837 року Херсонської єпархії належали парафії Херсонської та Таврійської губерній. Кордоно і назви катедральних міст південноукраїнських

єпархій не раз змінювалися і в царській Росії, і в СРСР, доки 11 лютого 1991 року було засновано Херсонську єпархію з катедрою в Херсоні й титулом правлячого архієрея «єпископ Херсонський і Таврійський». Єпархія функціонує дотепер, причому і в складі Української православної церкви Київського патріархату, і в складі УПЦ (МП). Титул правлячого архієрея звучить на кожній літургії, що відіграє свою роль у поширенні топоніма «Таврія». Структурною одиницею Української автокефальної православної церкви є Таврійський деканат Харківсько-Полтавської єпархії, що опікується парафіянами Миколаївської, Херсонської та Кіровоградської областей.

(Якщо сюди додати вилучене 2010 року з облікових даних село Таврівка Олександрійського району, то ось він — вихід Таврії вже в Кіровоградську область!)

Іншим каналом розповсюдження «таврійської» топоніміки стають назви підприємств та організацій. Олексій Гнатюк наводить число «341» — саме стільки підприємств і організацій носять назву, пов'язану з топонімом «Таврія», від стандартного «тавричеський/таврійський» до екзотичного «Тавр&я». Це один із найбільших показників щодо вживання історичного регіонального топоніма по всій Україні. Це стосується і виноробства із його масовим споживачем. 1960 року внаслідок злиття виноробського радгоспу «Перемога наймитів» та колгоспу ім. Міхаїла Калініна було створено винрадгосп «Таврія». У 1960–1970-х роках він набуває всесоюзної слави, зокрема завдяки марочним напоям із «таврійськими» назвами. 1967 року тут випускають перший марочний коньяк «Таврія» — алкогольну візитівку Херсонщини, а 1970 року на Всесоюзному конкурсі херсонське вино «Таврійське напівсолонке» удостоюється Золотої медалі.

У 1990–2000-х роках таврійські найменування присвоюють промисловим виробам і товарам (від популярної в агра-

рив універсальної сіялки «Тавричанка» до печива «Сонячна Таврія»), газетам (масово, навіть крайова газета Народно-го Руху України має назву «Голос Таврії»), сільськогосподарським культурам (сорт кавунів «Таврійський»), футбольним клубам (новокаховська та новотроїцька «Таврії»), навчальним закладам (Херсонський Таврійський ліцей мистецтв, Таврійський християнський інститут тощо). «Таврійські» назви виводять усе те, що вони позначають, на міжобласний рівень, виокремлюють із множини «херсонських» тезок, а також штучно «зіста-рюють» наново створене, що не можна не визнати за досить вдалий маркетинговий хід.

Сюди ж треба додати назви фестивалів, зльотів, форумів, конкурсів, змагань. Херсонську область із Таврією пов'язують Міжнародний музичний фестиваль «Рок-н-рол Таврійський» (місто Нова Каховка, з перервами від 1986 року), Міжнародний фестиваль «Таврійські ігри» (1992–2008, переважно в Каховці), Міжнародний театральний фестиваль «Мельпомена Таврії» (Херсон, від 1999 року), Всеукраїнський фестиваль національних культур «Таврійська родина» (Генічеськ, від 2005 року), Обласний фестиваль-конкурс «Таврійське розмаїття» (Херсон, від 2012 року), а також міжнародний інвестиційний форум «Таврійські горизонти» (від 2008 року в різних містах Херсонщини). Апотеозом цього всього став конкурс краси «Міс Херсон — Міс Таврія» (у такому форматі від 2004 року). «Таврійські» івенти також проводять у Мелітополі (фестивалі «Таврійські сурми», «Софійські зорі Таврії», турнір «Зірки Таврії») та Криму, проте їх кількість і масштаб набагато менші.

Звісно, безліч «таврійських» денотатів «херсонського» походження тьмяніють порівняно з найголовнішим брендом — автомобілем «Таврія», абсолютним лідером за згадуваннями в інтернеті. Проте його «таврійськість» послаблює прив'язка до «запорожця» та Запорізького автозаводу. Іще один потужний таврійський «бренд» — мережа супермаркетів «Таврія В» зі штаб-квартирою в Одесі. Під час опитування нам вдалося з'ясувати, що у більшості мешканців українського півдня саме ці дві «таврійські» асоціації з'являються першими.

Цікавими індикаторами є наука та освіта. У Херсоні виходять часописи «Таврійський науковий вісник» (Херсонський державний аграрний університет), «Таврійський вісник освіти» (Херсонська академія безперервної освіти), «Вісник Таврійської фундації» (Херсонський державний університет). В обласній науковій бібліотеці ім. Олесь Гончара створено віртуальний проект «Краєзнавство Таврії». У херсонських вишах студенти пишуть наукові роботи, куди так чи так прослизає «таврійська» проблематика (одна з недавніх статей має промовисту назву «Моя мала батьківщина (Херсон — столиця Таврійського краю)»). У Херсоні Таврі-

єю не просто цікавляться, тут народилася нова наука — таврієзнавство [sic!], засновником якої став професор Ярослав Голобородько, автор монографії «Полюси інтелектуальної Таврії: Сучасні акценти таврієзнавства» та навчально-методичного посібника «Літературний процес Таврійського краю» (обидва видання — 2000).

Новий центр регіону закріплюють і мистецькими засобами. У 1970-х роках херсонські письменники публікують збірки «Тавричани — мої земляки» (Павло Цокота), «Таврійські пастилі» (Юрій Голобородько). Вікторія Смолій пише вірш «Жемчужина Таврического края», присвячений Новій Каховці. Та найвідомішим твором, який пов'язав Таврію із Херсонщиною, є роман Олесь Гончара «Таврія», вперше надрукований 1952 року й згодом багаторазово перевиданий. Події роману відбуваються на території теперішньої Херсонської області — у містечку Каховка та селищі Асканія-Нова. Фактично роман Гончара (а також інші його твори) закріпив за Херсонщиною статус «півночної» Таврії — без означення «Північна».

У 2000-х роках потік «таврійської» літератури не скоротився. У Херсоні видають альманахи та збірники «Поетична Таврія», «Таврійський колосок», «Таврійський первоцвіт». А одна з поеток навіть узяла псевдо «Світлана Таврійська». Є й чоловічий його еквівалент — псевдонім херсонського музиканта Макса Тавричеського. У просторах інтернету блукає «Пісня про Херсон» Олега Сорокіна з приспівом, що звеличує «столицю Таврії»:

Це мій Херсон — степів краса чудова,
Це мій Херсон на березі Дніпра.
Це мій Херсон, назавжди я з тобою.
Столиця Таврії моя, столиця Таврії моя.

Історично Херсон має доволі скромні передумови для звання «столиці» Таврії, проте тепер жодне інше місто на цей титул не претендує. Свого часу адміністративними центрами Таврії були два міста: Сімферополь (у складі Таврійської губернії) та Мелітополь (у складі Таврійської округи УНР та Генерального округу Таврія райкомісаріату Україна). Своєрідною столицею Південної України Херсон був лише за правління Хрущова,

КАТЯ ПЕТРОВСЬКА
МАБУТЬ ЕСТЕР. ІСТОРІЯ

Переклад з німецької Юрка Прохаська
Чернівці: Книги — XXI, 2015

Першу книжку письменниці Каті Петровської, яка походить із Києва, написано німецькою мовою і присвячено історії її єврейської родини. У Німеччині текст побачив світ 2014 року, а його авторка стала лавреаткою літературної премії Інґеборґ Бахман.

«Можливо Естер» Петровська означає як «історія». Їх у книжці шість, і в них ідеться про членів авторчиної родини: тітку Лідію, бабцю Розу, дідуся, батьків, діда Семена Штерна, який змінив прізвище під час революції і став Петровським, про прадіда Юду Штерна, який «поцілів просто у сонячне сплетіння часу» — 1932 року здійснив замах на німецького дипломата в Москві. Родинні оповіді Петровської укладаються в документальний роман про пам'ять, приватну історію, яку не відірвеш від історії держав, а також про повернення. Не тільки до перехрестя вулиць Енгельса та Лібкнехта в Києві, чим завершується текст, а якоюсь мірою і до єврейської.

На початку роману Петровська задекларує: «Я єврейка радше випадково». Попри це, а

також попри ствердження, що від єврейськості її родини залишилося тільки слово «мешугенер» (що означає «божевільний»), авторка запровадить читача до Бабиного Яру в Києві, концтабору в Освенцимі, єврейського кварталу польського міста Каліш і концтабору в австрійському Маутгаузені. Попри очікування, «Можливо Естер» не передає самоусвідомлення жертви. Петровська розповідає німецькому читачеві історію родини, вивільнену від штампів і автоматичних, передбачуваних асоціацій. «В моїй книжці слова «Аушвіц» немає», — каже вона в одному інтерв'ю, наголошуючи намір повернути мислення про історію в людський вимір.

Дві важливі теми, довкола яких розгортається «Мабуть Естер», — це мова і подорож. Вони заявляють про себе вже у першій сцені. Порожнеча залізничного вокзалу в Берліні із загадковим рекламним написом «Bombardier Willkommen in Berlin» і напис «WARS» на потязі, який вирушає до Варшави «за розкладом, але всупереч часу», формують настрої книжки, для якої Друга світова війна є центральною і формотворчою подією. Петровська здійснює і подорож новою мовою, послугуючись «приклеєною до язика», за її власним висловом, німецькою. Цей мотив перегукується із професією, що була традиційною в родині, сім поколінь якої навчали глухонімих дітей говорити. Ця традиція уривається вже на мамі письменниці, а сама Петровська пише: «Я не володіла жодною мовою моїх предків».

До цієї теми неповноти, браку чогось суттєвого Петровська звертається невпинно, від історії до історії, згадуючи свою мрію про велику родину, про її присутність за великим спільним столом і навіть про страх перед фортеп'яном як утіленням повноти.

Світлана Осласька

після економічної реформи 1957 року, коли на території трьох областей — Миколаївської, Херсонської, Кримської — і Севастополя було створено Херсонський раднаргосп — економічний адміністративний район та державний орган територіального управління народним господарством СРСР. Після анексії Криму до цього додається ще й факт перенесення до Херсона представництва президента України в АК Крим.

Процес зсуву центру Таврії в Херсон намагалися чинити спротив поодинокі місцеві краєзнавці, кажучи, що історичною столицею Таврії є Сімферополь, а «Херсон — столиця Херсонщини» (Сергій Дяченко, Анна Павлюк). Із протилежного боку на хвилі декомунізації лунали пропозиції замінити імперську назву Херсон на... Тавр. (До речі, до 1784 року ім'я Тавр (Тор) мало ще одне місце, яке стало знаменитим під час кримських подій 2014 року, — Слов'янськ.)

Символічне перенесення столиці Таврії до Херсона свідчить і про розпад

колишньої єдності Північної Таврії та Південної Таврії-Криму, географічний поділ колись єдиного топоніма «Таврія-Таврида» на два самостійних. За радянських часів херсонський коньяк розливали під назвою «Таврія», у той час як кримські вина випускали з назвою «Таврида» (білий портвейн, мадера). На етикетках цих напоїв і після розпаду СРСР було зображено мапи однойменних регіонів: на коньяку «Таврія» — Крим та вся Херсонська область, на портвейні «Таврида» — лише Кримський півострів.

Українці важливі для розуміння процесів переміщення та роздвоєння топоніма «Таврія-Таврида» є його поширення на одвічній території — в Криму. У 1918 році тут було створено Радянську Соціалістичну Республіку Тавриди, що протрималася трохи більше ніж місяць. 1921 року в Сімферополі було засновано Центральний музей Тавриди — головний краєзнавчий музей Криму. Намічене за радянських часів розмежування Таврії та Тавриди триває й нині. Саме в Криму є поширеними

різні структури і заходи з назвою «Таврида». Наприклад, журнал Спілки письменників Криму «Брега Тавриди» (від 1991 року), фестиваль «Зірки Тавриди» (від 2007 року), Всеросійський молодіжний освітній форум «Таврида» (від 2014-го). Якщо взяти за індикатор кількість посилань у пошуковій системі Google, то найпопулярнішим словом виявляється «Таврія» (1 080 000), на другому місці «Таврида» (420 000), на третьому — «Таврика» (136 000). Причому варіант «Таврія» поширено у Північному Чорномор'ї та Приазов'ї, а «Таврида» й «Таврика» — у Криму (за винятком збанкрутілого банку «Таврика» з офісом у Києві).

Після анексії Криму питання топоніміки стало предметом політики. Одразу після так званого референдуму 16 березня 2014 року депутат фракції ЛДПР Міхаїл Дегтярьов запропонував спікеру в кримського парламенту «передбачити для Республіки Криму [sic!] другу назву — Таврида». А в січні 2015 року вже лідер згаданої партії Владімір Жиріновський виступив із пропозицією офіційно перейменувати Крим на Тавриду, мотивуючи це необхідністю повернути півострову «первісне» ім'я, на відміну від пізнішої кримськотатарської назви «Крим». Утім, у статті «Депутати пропонують повернути Криму історичну назву», опублікованій у газеті «Известия» 20 березня 2014 року, говориться:

Співголова Кримської асоціації політологів Олександр Форманчук зазначає, що ідею повернення півострову назви «Таврида» час від часу обговорюють, проте широкої підтримки вона не має.

Минуло понад два століття від «времён Очаковских и покоренья Крыма», а перші кроки російських ліберальних демократів щодо топоніміки досі такі ж, як у екатерининських вельможах.

В анексованому Криму топонім «Таврія» не став прогресивним. Хоча нині на півострові фіксуємо появу нових «таврійських» денотатів (наприклад, Таврійський муфтіят), їх загальна кількість скорочується. Таврійський національний університет ім. Володимира Вернадського перетворився на Кримський федеральний університет ім. Володимира Вернадського, а замість футбольного клубу «Таврія» (першого чемпіона України) у Сімферополі почали грати два клуби: СКІФ та ТСК. Симптоматично, що в українській пресі час від часу зринають матеріали про те, що ТНУ та СК «Таврія» планують оселитися в Херсоні.

Не прижився й додаток «таврический» до прізвища Путін. Як відомо, російський письменник і публіцист Александр Проханов саме так, подібно до князя Потьомкіна, запропонував називати президента РФ після окупації півострова:

І нехай історіографи, які пишуть історію Росії першої третини двадцять першого століття, докладно розкажуть про непервершеного політика цих років, ім'я якому — Путін Тавричеський.

ИСКУССТВО УКРАИНСКИХ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

—
Составители

Ольга Балашова, Лизавета Герман
Київ: Основи, 2015

Упорядниці видання, мистецтвознавиці Ольга Балашова та Лізавета Герман створили північник художніми тенденціями 1960-х років у контексті українських та світових процесів. Авторки наголошують універсальність розуміння доби: адже свої шістдесятники, післявоєнне покоління незалежних свідомих особистостей, були в кожній країні; українським був притаманний літературно-мистецький вияв права на свободу самовизначення з пробудженням національної самосвідомості. Відтворюючи події тієї епохи за спогадами, свідченнями очевидців, матеріалами з архівних, музейних, приватних колекцій, авторки створюють уявну «книжку-музей», яка зберігає пам'ять доби, у діалозі збагачується новими знаннями й експонатами.

Дослідниці зазначають, що в приготуванні видання визначальним для них був світоглядний критерій: вірність митців своїм принципам у творчості як спосіб обстоювати внутрішню свободу навіть за умов певного конформізму до влади.

На особливу увагу заслуговує географія пошуків слідів українських шістдесятників, ви-

ділення спільних і відмінних історичних, соціальних, політичних передумов у становленні майстрів у різних куточках України. Розглядаючи духовні осередки Києва та Львова, упорядниці простежують особливості розвитку творчості митців Одеси, Харкова, Ужгорода. Для ширшого бачення культурного контексту доби авторки розглядають національні відмінності руху творчого опору в Україні від шістдесятників Москви (подвійний ідеологічний тиск місцевих чиновників від культури, формальні звинувачення, а також звинувачення у націоналізмі) та звертаються до теми свободи творчості у художній культурі СРСР і США в 1960-х роках.

Окрему увагу приділено долям українських мисткинь, яка складалася трагічніше, ніж долі чоловіків-художників: Алли Горської з Києва, Маргіт Сельської зі Львова, Єлизавети Кремницької з Ужгорода, Людмили Ястреб із Одеси.

Ця книжка-музей відкриває світ художників Григорія Гавриленка, до якого ходили «проясними зір»; Валерія Ламаха, автора легендарної «Книги Схем»; допитливого новатора Вілена Барського, мандрівного гуру Павла Бездира з Ужгорода, київського відлюдника Анатолія Сумара, львівського шукача Абсолюту Карла Звіринського, одеського романтика Олега Соколова; архітектора Флоріана Юр'єва, експериментаторів у музиці Віталія Годзяцького, Леоніда Грабовського, Валентина Сильвестрова та інших.

Книжка поєднує добірку теоретичних, публіцистичних розвідок мистецтвознавців, культурологів, кураторів та художню презентацію доби. Розділи містять репродукції творів, біографічні довідки митців, фотографії та документи з архівних зібрань, інформацію про авторів розвідок. Видавництво також обіцяє підготувати українську й англійську версії видання.

Оксана Олійник

Зі схожою пропозицією виступив і депутат Ленінградської області Павел Лабутін:

Наш президент, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил Російської Федерації повернув Крим та Севастополь без єдиного пострілу і по праву заслужив від народу високого звання Героя Росії та почесне ім'я Тавричеський.

Коли Проханов вніс цю пропозицію під час прямого етеру, журналіст Владімір Соловійов відповів, що зі словом «таврійський» у нього асоціюється інший персонаж, вочевидь натякаючи на пана-отамана Гриціана Тавричеського з комедії «Весілля в Малинівці». Відтак словосполучення «Путін Тавричеський» таки прижилося, та лише в демотиваторах, карикатурах та сатиричних матеріалах.

Для мешканців Криму, принаймні для певної їх частини, дуже важливо розуміти, де закінчується Таврида. У цьому сенсі промовистою є назва місцевої газети Армянська, що на самій півночі Криму. 1992 року газета «Новости Армянска» отримала назву «Северная Таврида». Це означає, що на Перекопському перешийку Таврида закінчується і починається щось інше. Своєю чергою, назву цієї «іншої» території відображено в назві місцевої газети Чаплинського району Херсонської області, що межує з Кримом. І називається ця газета «Голос Таврії» (до грудня 2015 року «Радянська Таврія» [sic!]).

Топонім «Таврія» й нині прогресує, поступово розширюючи свій ареал та виходячи далеко за власні історичні межі. Олексій Гнатюк говорить про його поширення на території шести регіонів:

Спостерігається потужне розширення ареалу ідентичності з Таврією на північ, захід та схід. Так, окрім Криму, півдня Запорізької області та півдня Херсонської області до Дніпра, що представляють собою історичну Таврію, пов'язані з Таврією назви перейшли на правий берег Дніпра і поширились на північ Херсонщини, південь Миколаївщини, Одещини та Дніпропетровщини, а також охопили всю Запорізьку область.

Так чи так топонім «Таврія» міцно закріпився і фактично інституціоналізувався в усій Херсонській області й на прилеглих територіях, а Херсон позиціонує себе як центр Таврійського регіону. При цьому назва Таврида залишилася за Кримом. Тож лінгвістично однокореневі Таврія і Таврида семантично розділилися на два самостійних топоніми — на сучасному історичному етапі вони мають різний географічний денотат. Те саме сталося і з відповідними прикметниками. Нині «таврійський» і «тавричеський» мають різне значення.

Проте результати опитувань у Херсонській, Одеській та Миколаївській областях не підтверджують «потужного розширення ареалу ідентичності» — ні-

хто з тамтешніх респондентів не підтвердив своєї «таврійськості». Та й у самому Херсоні вона захована десь дуже глибоко... Можна припустити, що Таврія — це інтелектуальний продукт, своєрідний маркетинговий маркер, а не назва малої батьківщини. А відтак наступну статтю доведеться назвати «Таврія баз тавричан»...

Наостанок варто додати, що в Україні давно планують провести адміністративно-територіальну реформу, зокрема, і на надобласному рівні. Тоді Україна мала би шанс позбутися не лише залізобетонних Ленінів, але й сталінських областей. Під час реалізації такої реформи напевно постане питання про найменування регіонів, що замінять області. Враховуючи теперішню політичну ситуацію, топонім «Таврія», на відміну від скомпрометованої «Новоросії» і надто «сухого» та формального «Північного Причорномор'я», стає найприйнятнішим для південноукраїнського краю. Адже, попри численні спроби ідеологізувати «Таврію», її Геродотове начало та антична сутність досить успішно нейтралізували всі спроби поставити цей топонім на службу чийсь політичним інтересам. А якщо згадати, що «таврійську» топоніміку однаково успішно використовували під час комунізації і декомунізації, то її буде досить легко пов'язати з будь-якою політичною стратегією.

ТАРАС ПРОХАСЬКО
Одної і тої самої

—
Чернівці: Книги — XXI,
Meridian Czernowitz, 2013

У книжці Тараса Прохаська, яку було відзначено премією імені Юрія Шевельова, немає ані передмови, ані післямови. Та й уваяти тут подібний «відсторонений», узагальнювальний текст доволі важко з однієї причини: його автору довелося би проаналізувати численні «джерела» декількох десятків есеїв, тоді як Прохасько, вочевидь, не бажає їх оприлюднювати. Ба більше, навмисно приховує, не даючи жодного посилання на першодруки. Можливо, тому що цілісність «Одної і тої самої» не тотожна сумі її частин. Або через те, що після першої публікації багатьох текстів минуло декілька років, і за цей час старі слова встигли наповнитися новими смислами.

Зрештою, більшість цих текстів, написаних протягом 2008–2013 років, і тепер легко відшу-

кати на інтернет-порталі «Галицького кореспондента». Інші друкувалися в часописі «Український тиждень», інтернет-виданнях «Forpost», «Збруч», «Поступ», офіційному сайті телеканалу ТВі тощо. Деякі з них не зберегли в книжці первісних назв. До окремих автор, дочекавшись «укорінення», прищепили молоді пагінці, що дало текстам змогу розростатися в різні боки.

При спробі відстежити цей процес прокидається детективний азарт, природу якого неможливо пояснити самими літературою чи біологією. Приміром, відкриває книжку есей «Омерта». Його початковий фрагмент («Ця країна нагадує бесаги») був колонкою у «Галицькому кореспонденті» (2010), а продовження — це монтаж колонок «Країна, якої нема» та «Дюнкерк» (2009; яку в розгорнутому вигляді також було надруковано під назвою «Європа: три в одному»). Книжковий варіант есею «Абстрактна Франківщина: між Довбушем і Буковелем» — це «сума» однойменного тексту (2011) та есею «Федерація Прикарпаття» (2012). Початковий, коротший варіант «Ревакацій» — це «Надто довгі канікули» («Галицький кореспондент»), тоді як повний уперше було надруковано у збірці «Історія України очима письменників» («Фоліо», 2013). Нові назви у книжці одержали есеї «У Бруно Шульца не було телефону...» (у першодруці «Бруно Шульцеві на 120 років»), «Карпатський магніт» («Континент Карпати»), «На кожне є щось» («Блатна Україна і її кінець») та чимало інших.

Автор так пояснює процес неперервного «саморедагування»: «... речі, які здаються важливими, доводиться в різний спосіб повторювати мало не щодня». Настільки ж точні і його означення чималої кількості фактів і явищ, з якими ми стикаємося в житті. Україна, як бесаги, подвійна переобтяжена торба, де все змішано, де «нема ніяких поличок, шухлядок і переділок, щоби вдалося своє добро якимось розсортувати». У скульптурах Архипенка «правдивою формою є не постаті, не фігури, не посудина, а той простір, який між ними». «Українські закони зроблені так, що дотримуватися їх неможливо». Міркування про країну загалом, про мистецтво, суспільство насичено родинними переказами, описом побутових звичок та забобонів українців, розповідями про життєвий шлях напівзабутих «культурних героїв» західного краю: адмірала, лікаря, розвідника, письменника, керівника санітарної управи УГА Ярослава Окуневського; художника Осипа Сорохтея, різьбяр Василя Турчиняка, митрополита Андрея Шептицького, фотографа, письменницю та мандрівницю Софію Яблонську.

Можна позаздрити тим, хто відкриє для себе Прохаська саме завдяки цій книжці, написаній гранично прозоро і здатній дати відповіді на сотні світоглядних і цілком буденних запитань. А передусім довести, що все в житті пов'язано, в малому ховається велике, все має значення і, так чи так, нагадує платівку, яку людство не втомлюється програвати від початку й до самого кінця безкінечну кількість разів.

Юлія Бента